

PROBLEME SPECIALE APĂRUTE ÎN PROCESUL DE RESTAURARE A CĂRȚILOR VECHI

Având ca suport hârtia sau pergamentul, materiale de natură organică ce îmbătrânesc prin trecerea timpului, cărțile și documentele vechi sunt afectate atât de vicisitudinile istoriei lor zbuciumate, cât și de condițiile precare de depozitare, iar uneori de cercetări improprii. Preocuparea constantă a celor care lucrează cu cartea este valorificarea științifică a informației, dar și asigurarea permanenței volumelor. Realitatea demonstrează că un număr tot mai mare de cărți vechi ating stadii de degradare atât de avansate, fie datorită factorilor de mediu, fie unei cercetări care nu ezită să producă degradări, din dorința de a obține maximum de informație, încât sunt necesare intervenții urgente și masive de restaurare.

Prin restaurare se înțelege ansamblul operațiilor menite să conserve în timp toate informațiile conținute de obiectul respectiv. Acesta se caracterizează prin pluralitate, deoarece cartea este alcătuită din diferite elemente și are deci diverse valențe, atât ale întregului cât și ale fiecărei părți.

În cazul cărților românești vechi, acestea se află în stadii de deteriorare atât de avansată încât necesită intervenții de mare amploare. Astfel, unele cărți trebuie restaurate complet, fie pentru că restaurarea nu se poate face pe volum nedesfăcut din cauza degradării tuturor elementelor de legătură, fie datorită unor procese evolutive de degradare a hârtiei.

Momentul în care restauratorul pregătește o carte veche pentru intervenția de restaurare prin descoaserea volumului, este unul unic. Se presupune că, în întreaga viață viitoare a cărții, acest moment nu ar trebui să se repete, dacă au fost respectate principiile restaurării științifice și cele care țin de conservarea și cercetarea viitoare a volumului respectiv. În contactul direct pe care-l are cu cartea, restauratorul are acces în acele zone ascunse ale acesteia, acolo unde istoricul și cercetătorul nu pot pătrunde. Aceste zone se situează la nivelul cotorului interior, al cusăturilor, în locurile de îndoire ale caietelor, precum și la foile de gardă lipite pe scoarțe, sau sub acestea, acolo de unde pot fi scoase la iveală file scrise, de diferite proveniențe¹. Aceste file sunt mărturii foarte interesante și utile, care pot lămuri unele probleme încă neelucidate din istoria unei cărți, din istoria culturală locală sau națională. În mod normal, aceste mărturii nu pot fi scoase la iveală în afara procesului de restaurare. Cercetătorul care ar încerca acest lucru ar comite în mod conștient o degradare. Este motivul pentru care, în timpul procesului de restaurare, ar fi de dorit ca toate datele, care ulterior ar putea fi utile cercetării, să fie scoase la iveală și consemnate, astfel încât cartea veche să fie ferită de intervenții care i-ar periclita starea de sănătate, durabilitatea și, nu în ultimul rând, permanența.

Din acest punct de vedere, acțiunea restauratorului ar trebui să vizeze două aspecte, în egală măsură importante: salvarea cărții prin tratamentele de restaurare și identificarea tuturor informațiilor de natură științifică, care ulterior ar putea fi deosebit de utile.

În cazul de nostru, cu ocazia restaurării unui exemplar din *Aprobatae Constitutiones*, s-au putut obține unele date noi, foarte interesante și inedite privind istoria cărții în Transilvania. De asemenea, pe baza mărturiilor descoperite, se poate face o analiză a modului de folosire a hârtiei pentru tipar și, nu în ultimul rând, a reutilizării unor file, în timpul legării cărților în atelierele de legătorie din diferitele perioade istorice.

În momentul introducerii volumului în procesul de restaurare s-au constatat următoarele aspecte:

- corpul cărții a prezentat urme ale atacului de Anobidae;
- cusătura a fost executată pe trei nervuri profilate;
- cartea nu a prezentat capitalband;
- scoarțele su fost confecționate din carton presat, fiind puternic degradate ca urmare a atacului fungic;
- învelitorile, ornamentate cu motive florale și geometrice, sunt confecționate din piele de culoare maro-închis.

¹ Sofia Știrban, *Consolidarea și restaurarea unui fragment din Tetraevanghelul slavo-român, Sibiu, 1551-1553*, în *Revista Muzeelor*, nr. 4, 1991.

Datorită faptului că scoarțele au prezentat foarte mari porțiuni desprinse și pierdute, s-a hotărât înlocuirea acestora cu altele noi, confecționate conform originalelor. Pentru acest lucru, s-a început desprinderea învelitorilor din piele de pe scoarțele vechi, în vederea începerii tratamentelor de reemolieră, rehidratare și completare. Cu această ocazie, s-a observat componența stratificată a cartonului din care erau confecționate scoarțele. Momentul următor a fost acela de examinare foarte atentă a zonelor cu tendință de desprindere. S-a putut astfel observa, că cel puțin unele fragmente erau purtătoare de informație scrisă. Având bănuiala că aceste scoarțe ar fi putut fi executate din mai multe foi volante, provenite dintr-o altă tipăritură și suprapuse prin lipire unele de altele, am încercat dezlipirea acestora. Cleiul cu care au fost lipite a fost clei de oase. Dezlipirea hârtiei s-a făcut în apă la 25° C.

Cleiul a fost îndepărtat sistematic printr-o solubilizare parțială și prin îndepărtarea mecanică, cu o pensulă moale, pe plan solid, înclinat, sub duș continuu, cu luarea măsurilor de precauție necesare, pentru a nu pierde fragmente purtătoare de text. Această operație a fost de o foarte lungă durată, fără să cunoaștem din start dacă și următoarele file astfel suprapuse sunt purtătoare de text. Nu cunoașteam nici numărul filelor existente, care au format cele două scoarțe ale cărții.

În final, au fost desprinse și salvate toate filele folosite pentru realizarea scoarțelor, numărul lor fiind de 30. Ele fac parte dintr-o carte de rugăciune, probabil predici, fiind tipărită în limba maghiară. Primele observații ale istoricilor au fost că această tipăritură ar putea aparține secolului XIX.

Pe parcurs, s-a încercat identificarea provenienței filelor, operație fără succes, cel puțin la începutul lucrării. În timpul lucrului, am observat calitatea înaltă a hârtiei, care deși a fost foarte dur lipită cu cleiul de oase și în același timp fusese afectată de atacul biologic, își păstra proprietățile inițiale. Acest lucru ne-a determinat să lansăm ipoteza, în contradicție cu cele afirmate până în acel moment, că hârtia este manuală, și că ea ar putea fi produsă în secolul al XVII-lea sau cel mai târziu, la începutul secolului al XVIII.

În momentul în care am identificat primul filigran, și anume inițialele GR în ligatură, inițiale care reprezintă monograma principelui Gheorghe Rakoczy I, am fost în măsură să afirmăm cu certitudine că hârtia a fost produsă în secolul al XVII-lea, în jurul anului 1648, la moara princiară de la Lancrăm, lângă Alba Iulia. Pe lângă alte filigrane, această moară a folosit inițialele principelui pentru a-și marca hârtia². Hârtie purtând același filigran a fost folosită în anul 1648 în tipografia românească a Bălgradului, pentru tipărirea *Noului Testament*. Descoperirea noastră pune într-o nouă perspectivă relațiile existente între curtea princiară de la Alba Iulia și tipografia românească, relații în care hârtia reprezintă doar un amănunt.

O altă descoperire este legată de identificarea unui ornament, reprezentat de un medalion realizat în tehnica xilogravurii. Acesta ne-ar putea ajuta în viitor în procesul de identificare a tipăriturii.

În această etapă a cercetării se pot trage următoarele concluzii:

- Au fost descoperite un număr de 30 de file tipărite, provenite dintr-o tipăritură în limba maghiară;

- Hârtia folosită la tipar este o hârtie manuală, din fibre de in și cânepă, marcată cu un filigran vertical, care reprezintă stema principelui Gheorghe Rakoczy I. Această hârtie a fost produsă în jurul anului 1648 la moara princiară de hârtie de la Lancrăm. Aceeași hârtie s-a folosit și pentru tipărirea *Noului Testament* de la Bălgrad din anul 1648;

- Filele duble care au format structura celor două scoarțe nu prezintă urme ale unei legări. Din acest punct de vedere, se poate presupune că legarea exemplarului din *Aprobatae Constitutiones* s-a făcut în aceeași tipografie unde au fost tipărite aceste file. Cel mai probabil, aceste file au fost rebuturi sau plusuri din timpul tipării cărții respective;

- Dacă exemplarul din *Aprobatae Constitutiones* ar aparține secolului al XIX-lea, așa cum acesta este înregistrat, atunci apare inexplicabil de ce, la o distanță de două secole de la producerea hârtiei și tipărirea filelor în cauză, acestea s-ar mai fi păstrat nelegate;

- Dacă luăm în considerație și textul legilor prezente în exemplarul analizat din *Aprobatae Constitutiones*, legi care se referă exclusiv doar la secolul al XVII-lea, apare nefiresc ca, după o sută și ceva de ani, aceste legi să fie redactate încă odată, când se cunoaște faptul că *Aprobatae*-le se

² Sofia Știrban, *Din istoria hârtiei și filigranului: tipografia românească a Bălgradului (sec. XVII)*, Bibliotheca Universitatis Apulensis, III, Alba Iulia, 1999.

completau periodic cu legi de actualitate. Întrebarea care, în viitor, necesită un răspuns este aceea dacă exemplarul nostru nu aparține unei ediții anterioare, care a văzut lumina tiparului în secolul al XVII-lea.

Cu certitudine se poate afirma că filele identificate de noi au fost produse în secolul al XVII-lea, la câțiva ani de la producerea hârtiei. În istoria hârtiei nu se cunosc cazuri ca durata de consum a acesteia să fie mai mare de maxim 15 ani. Acest lucru nu este valabil și pentru moara din Lancrăm, care nu a produs foarte mult, iar marfa ei era consumată la un interval mult mai mic, în condițiile acutei crize de hârtie din Transilvania vremii.

În acest moment urmează să fie elucidat locul tipăririi filelor care au format scoarțele, recuperate după restaurare, tipăritura din care acestea fac parte. Întrebarea care se pune este aceea dacă tipăritura aparține tipografiei princiare de la Alba Iulia, care a produs foarte mult în secolul al XVII-lea, sau altei tipografii din Transilvania, așa cum era cea de la Cluj. Excludem tipărirea cărții în altă parte decât Transilvania pe motivul că produsele morii din Lancrăm nu au fost folosite altundeva, decât în Transilvania și Țara Românească, la tipografiile de la Câmpulung și Govora.

De asemenea, propunem ca perioadă de tipărire, mijlocul secolului al XVII-lea, sau ceva mai târziu. Luând în calcul data producerii hârtiei, care este în jurul anului 1648, timpul scurs de la producerea hârtiei până la tipărire trebuie să fi fost de cel mult un an și jumătate. Aceasta este durata maximă pe care specialiștii o acordă hârtiei produsă la moara princiară de la Lancrăm.

SOFIA ȘTIRBAN
Universitatea "1 Decembrie 1918"
Alba Iulia

PARTICULAR ISSUES APPEARED DURING THE OLD BOOKS RESTORATION

SUMMARY

During the restoration, we can obtain news about the book and the printing history. From the book's hidden parts, they can be released written leaves, from different sources. Those can be interesting testimonies, which can clarify some problems of the cultural history.

In this case, during the restoration of a copy from *Aprobatae Constitutiones*, 19-th century, were being released 30 leaves, from a much older printing-book. Those leaves formed together, by sticking them, the covers of the book.

After the researches was showed that those leaves was on paper coming from princely paper mill in Lancrăm - Alba, from 1648.